

PRZEKŁAD JAKO MODEL KOMUNIKACJI LINGWISTYCZNEJ

Zymomrya M., Zymomrya I., Zymomrya O. Переклад як модель лінгвістичної комунікації. У статті зроблена спроба визначити основні принципи, що лежать в основі процесу оволодіння мовою іншої / інакшої культури. Переклад охоплює сигнали комунікативної стратегії, яка характерні для різних етапів сприйняття тексту. Її сутність проступає в тому, що крізь призму інтерпретації реципієнт отримує можливість встановити активні комунікативні зв'язки.

Ключові слова: переклад, комунікативно-лінгвістична модель, комікативна стратегія, інтерпретація, реценція.

Zymomrya M., Zymomrya I., Zymomrya O. Translation as a model of linguistic communication. The article presents an attempt to define the basic principles that guide the process of mastering the language of another / different culture. Translation encompasses the signals of the communicative strategy which includes different stages of text perception as a subjective unity combining informational, critical, evaluative and interpretive levels. It consists in the fact that interpretation / a translated version makes it possible for the recipient to establish active communicative connections.

Key words: translation, model of linguistic communication, interpretation, perception.

Zymomrya M., Zymomrya I., Zymomrya O. Перевод как модель лингвистической коммуникации. В статье сделана попытка определить основные принципы, лежащие в основе процесса овладения языком другой / иной культуры. Перевод охватывает сигналы коммуникативной стратегии, которые характерны для различных этапов восприятия текста. Ее сущность проступает в том, что сквозь призму интерпретации реципиент получает возможность установить активные коммуникативные связи.

Ключевые слова: перевод, коммуникативно-лингвистическая модель, интерпретация, реценция.

Określenie problemu. Kompetencja tłumaczeniowa, bez której nie jest możliwe tworzenie wiedzy i umiejętności tłumacza, nie staje się ostatecznym celem nauczania. Ona jest integralną częścią obcojęzycznej kompetencji komunikacyjnej. Osobliwość kontroli poziomu formacji niezbędnych umiejętności – monitorowanie i ocena nie obcojęzycznych, lecz dwujęzycznych umiejętności i zdolności tak w języku ojczystym, jak i obcym. Z tego punktu widzenia ważnym jest ustosunkowanie się do następujących zagadnień: • badanie dynamiki rozwoju nowoczesnych studiów tłumaczeniowych w drugiej połowie XX wieku i na początku XXI wieku; • podkreślenie językowych i społeczno-kulturowych trudności w przekładzie tekstów z różnych dziedzin wiedzy; • określenie zakresu umiejętności dwujęzycznych, które są konieczne i wystarczające dla różnych typów tłumaczenia tekstów; • opis poziomu kompetencji tłumaczeniowej.

Analiza badań. W XXI wieku czyli w dobie globalizacji aktywnie rozwijają się więzi polityczne, gospodarcze i kulturalne między narodami, państwami, kontynentami, co znacznie zwiększa zainteresowanie w roli tłumaczenia jako mediatora międzykulturowego, a zatem i jego celami w procesie nauczania języka obcego. Analizując krytycznie stan badań w dziedzinie translatoologii można dojść do wniosku: mimo licznych prac poświęconych problematyce tłumaczeniowej nadal jest aktualne pytanie istoty przekładu jako modelu komunikacji lingwistycznej.

Celem opracowania jest określenie zasad leżących u podstaw procesu recepcji języka innej kultury.

Główne zagadnienia. Tłumaczenie jako aspekt działalności jest warunkiem zasadniczym dla szkolenia fachowców zdolnych do działania w zakresie komunikacji międzykulturowej i międzyjęzykowej. Język obcy jest więc środkiem tworzenia i rozwijania umiejętności niezbędnych w przyszłej pracy zawodowej, a sztuka tłumaczenia jako specyfika kultury komunikowania jest ważnym układem akceptowanego społecznego organizmu. Jan Amos Komeński (1592 – 1670) twierdził w 21 rozdziale swojego traktatu pt. *Didactica magna*, że uczymy się języków obcych nie po to, by być wykształconym i mądrym, ale by je traktować raczej jako środek pomagający nam zaznajomić się z osiągnięciami innych oraz jako doskonały środek komunikowania się [1, 53]. Dobre tłumaczenie tj. przekład istoty rzeczy z jednego języka na drugi jest aktywną dominantą w systemie wzajemnego informowania się ludzi różnych narodowości.

W aspekcie komunikatywno-lingwistycznym przekład jako model stanowi część składową dwujęzycznej komunikacji, której przebieg obejmuje określony funkcjonalno-stylistyczny przekaz lub informacje z danego kodu językowego (język oryginału – JO) w inny kod językowy (język docelowy – JD). Pewien stan rzeczy może zostać oddany czy też zdekodowany poprzez różne językowe wyrażenia i zawarte w nich odpowiedniki. Pod pojęciem funkcjonalnej równoważności rozumie się każdorazowy znak lub system znaków języka docelowego, który przy interpretacji tekstu (oczywiste jest tu znaczenie językowych i stylistycznych kontekstów) może zostać zastąpiony poprzez odpowiednie znaki lub system znaków języka oryginału. Chodzi w tym przypadku o to, by wywołać ten sam, czyli pełnowartościowy i adekwatny komunikacyjny efekt (w odniesieniu do treści idei, formy, doboru słów, sposobu mowy oraz odpowiedniej, pierwotnej lub dowolnej potencjalnej, wymiennej stylistycznej dekodacji), jaki wywołuje znak języka oryginału lub system znaków języka oryginału odbiorcy (np. u pisarza dzieła oryginału). Nie może być więc wątpliwości co do tego, że np. każdy naukowy tekst można przetłumaczyć na inny język zachowując przy tym wymagany stopień dokładności.

Teoretycznie za kryterium dla funkcjonalnie uwarunkowanej komunikatywnej równowagi procesu przekładu może służyć tak zwana «odwracalność» (G. Jeger). Występuje ona w informacji o języku w postaci: a) przekładu surowego; b) przekładu roboczego; c) przekładu adekwatnego (tj. wobec uniwersalnej charakterystyki w tłumaczeniach pełnowartościowych, realistycznych, dokładnych i generalnie optymalnych).

Według niemieckiego językoznawcy Otto Kadego (1927 – 1980) stosunek przekładu roboczego do oryginału ma swoje osobliwości. Obligatoryjnie niezmiennie jest znaczenie denotatywne tzn. odniesienie do stanu rzeczy zagwarantowane poprzez opis i charakter związków równoważności kodu językowego. Mimo to interpretacje wyjaśniające są dopuszczalne. Tłumaczenie surowe może zawierać nadużycia wobec ortografii, morfologii, tworzenia składni, frazeologii, idiomatyki i stylistyki [8, 215–217]. O. Kade wylicza ponadto atrybuty charakterystyczne dla śledzenia innych postaci komunikatywno-odpowiedniej transpozycji: komentujące objaśnienia są również dopuszczalne.

Tłumaczenie robocze według, jak twierdzi O. Kade, zawiera wyłącznie normy językowe (słownik, gramatykę) języka docelowego. W związku z tym, jeśli dla przykładu stylistycznie określona struktura zdania nie zostanie adekwatnie dobrana do interpretacji tekstu, to dalsze uporządkowanie części językowych podlega stylistycznemu ograniczeniu wobec ekstrajęzykowej specyfikacji. Idzie tu o takie elementy o charakterze stylistyczno-językowym jak: a) płaszczyzna komunikacji (epoka, gatunek, gałąź wiedzy, rodzaj, gatunek, styl w literaturze pięknej); b) ścieżka komunikacji (mówiona lub pisana); c) funkcjonalno-stylistyczna tradycja; d) zadanie komunikatywne (informacja, dowód, polemika); e) krąg czytelników lub słuchaczy (specjaliści i inni); f) osoba mówcy lub pisarza (np. informacje o przynależności do pewnej grupy zawodowej i związanej z nią odpowiednim statutem społeczno-socjalnym); g) przynależność

autora do określonego kierunku literackiego z jego literacko-artystycznymi poglądami (jako element w literaturze pięknej); i) nastawienie autora (mówcy lub pisarza wobec przedmiotów opisu) obok ogólnie skierowanej informacji o zakresie i rodzaju zjawiska komunikacji w toku czynności przekładu.

Wydaje się więc oczywiste, że tłumacz przy funkcjonalnym dekodowaniu lub objęciu tekstu języka oryginalnego obok oceny oraz odbioru tekstu oryginalnego winien uwzględnić ocenę, co do zastosowanych przez odbiorcę środków przekazu, jak i co do możliwości konkretnej interpretacji, a przez to funkcji wypowiedzi.

Chociaż bardzo ogólnikowe badania, co do znaczenia i funkcjonalnej istoty równoważności są względnie upowszechnione, to należy jednak zaobserwować brak konkretnych analiz związków równoważności, zachodzących między dwoma językami. Równoznaczność rozumiana jest tu jako związek między znakiem a systemem znaków dwóch języków, którą badamy za pomocą różnych dyscyplin ogólnej nauki o języku na przykład leksykologii, semantyki, stylistyki, czy symptomatologii. Natomiast pod pojęciem funkcjonalnej równoważności rozumie się rodzaj związku, występującego na płaszczyźnie wyrazu przy tłumaczeniu odpowiednich znaków (jednostek-form kontekstowych).

Mówiąc innymi słowy: tłumaczenie można postrzegać, jako substytut lub operację, w której dana konstrukcja znaków języka oryginalnego może być zastąpiona za pomocą konstrukcji znaków języka docelowego, z tą samą komunikatywnie i jakościowo analogiczną całością. W przekładzie należy więc w pełni odzwierciedlić całą strukturę bierną różnych rodzajów tekstów, która związana jest zarówno z obiektywnymi, jak i subiektywnymi czynnikami. Pod pojęciem czynników subiektywnych rozumie się w pierwszym rzędzie indywidualność osoby oraz miejsce i sposób zakorzenienia pewnych obrazów w świadomości tłumacza [18].

Istota przekładu powinna przestrzegać zasadę objętość treści języka oryginalnego jako wielkości stałej tak, aby odpowiedź na pytanie o charakter równoznaczności można było sformułować następująco: interpretacja w tłumaczeniu skutkowym ma prawo odgrywać istotną rolę, podczas gdy zamiana ma prawo wystąpić szczególnie przy wszystkich rodzajach przekładu. W tym przypadku obowiązuje zachowanie niezmienności treści w dziele sztuki literackiej.

Ponieważ każdorazowo poprzez język oryginału i język docelowy oddawany jest rzeczywisty stan świadomości bądź konkretna struktura, to obiektywne czynniki, wynikające z ujęcia jednostek w kontekście są niezależne od odbiorcy i posiadają w różnych językach odmienną wieloznaczność.

Opis związków równoważności i ich charakter podlega obiektywnie istniejącym prawidłowościom, wynikającym z uwarunkowań systemu języka oryginalnego wobec systemu języka docelowego. Ogólnie mówiąc cały problem sprowadza się do tego, aby wyjaśnić, czy poprzez dany system językowy można dokonać zmian wywierających wpływ na konstrukcję jakościowej całości. W przypadku tłumaczonej interpretacji mówimy zatem o prymacie jakości [2, 14–15; 3, 113; 4, 35].

Różnorodna międzyjęzykowa kodyfikacja konwencjonalnych wyobrażeń prowadzi do tego, że różne językowe podstawienia lub systemy przedstawienia jednej i tej samej treści nakładają częściowo odmienne środki lub podobieństwa. Wspomnieć tu należy czeskiego badacza J. Levyego (1927 – 1967), który wobec transformacji stawiał żądanie równoznacznego przekodowywania np. przekładów literackich lub przekładów interpretacji.

Wychodząc z założenia, że w każdym języku wszystko jest wyrażalne, to usprawiedliwione wydaje się twierdzenie, że również wszystko jest przetłumaczalne z każdej istniejącej w każdej potencjalną strukturę języka. Pod tym względem nie istnieją żadne obiektywne przeszkody, bowiem każde tłumaczenie jest obiektywnie możliwe.

Specyfika językowa np. tekstów literackich jest również i tym uwarunkowana, że ich każdorazowa wartość odnosi się do rozmaitych związków wielkości i obejmuje szczególne estetyczne komponenty. W związku z tym w «duchu języka» mają zastosowanie takie elementy płaszczyzny wyrazu, jak a) środki specyficzne bądź b) konkretne środki specyficzne. Znamienne w tym wszystkim są następujące cechy: obrazowy – nie obrazowy, emocjonalny – nie emocjonalny, subiektywny – obiektywny, ogólny – konkretny, dynamiczny – statyczny, wolny – oficjalny, osobisty – formalny, osobisty – bezosobowy, napięty – luźny.

Jeśli same te środki lub użycie tych środków jest charakterystyczne dla różnych gatunków tekstów literatury pięknej (poezja, proza, dramat), to zjawisko to nie jest niczym innym, jak podobne zjawiska, występujące w tekstach naukowo-technicznych; z tą jednak różnicą, iż w tekstach literackich forma zewnętrzna i całość jako taka wnosi wkład w wartość komunikatywną. Idzie tu o ważny argument wyboru możliwości w stosunku do polifonii uzyskania wartości sztuki literackiej oraz językowo-stylistycznych kategorii w procesie tłumaczenia takich jak: obiektywność, konkretność, obrazowość, ekspresyjność, niezależność, emocjonalność, zwięzłość, dynamiczność, napięcie, subiektywność. Problematyka przekładu nie wynika więc z tego, że danemu oryginałowi formalnie zostanie przyporządkowany jakiś przekład tj. komunikatywnie odpowiedni tekst języka docelowego.

Pojęciowe wyobrażenie o zjawiskach rzeczywistości nie jest a priori uwarunkowane w świadomości językowo. Podobnie też nie treści językowych wypowiedzi różnią się w świadomości a priori od wycinków obiektywnej rzeczywistości [5, 137; 6, 196; 7, 18; 9, 171; 10, 34; 11, 12–13]. Różnice te obok formy występują też w wartości jakości językowej jednostek językowych za pomocą których zostają przedstawione treści jako wyniki procesów myślowych. Wartość bowiem znaków językowych jest nie tylko określona poprzez konwencjonalne połączenie pewnego zagadnienia z podobnym znaczeniem, lecz przede wszystkim poprzez miejsce owej jednostki językowej w systemie danego języka, jej stosunek do innych jednostek w obszarze warstwy znaczeniowej dzieła.

Interesujące na ten temat są uwagi J. W. Goethego (1749 – 1832): «Istnieją dwie maksymy przekładu: jedna z nich wymaga, aby autor pewnej obcej narodowości został przeniesiony do nas i ukazany w sposób, abyśmy mogli go postrzegać za własnego; inna natomiast stawia wobec nas zadanie przeniesienia się daną obcość, gdzie moglibyśmy odkrywać jej przymioty, metodę mowy i jej oryginalność» [12, 7]. W każdym przypadku istnieje ponadto możliwość użycia środków leksykalnych języka docelowego, których wartość semantyczna w określonej kombinacji pokrywa się pojęciowo między językiem oryginału a językiem tłumaczenia. W miarę jak ludzie uczą się (od siebie), a zatem doskonalią się w swojej twórczości (produkcji), modele (pojęcia i kategorie) w ich wzajemnym komunikowaniu się odgrywają racjonalne znaczenie szczególnie na poziomie rozumienia i formułowania modeli interpretacji językowych (leksykalnych i semantycznych). W tłumaczeniu np. tekstu dotyczącego dokumentacji technicznej czy poezji lub literatury jest nieodzowne, by odzwierciedlić określony – zakodowany w oryginalnym tekście system wiedzy, umiejętności i wartości innego narodu. Kontekst wydobyty z tekstu obcojęzycznego, dzięki nauce tego języka, to konsekwencja racjonalnej jego nauki, a następnie praktyki w posługiwaniu się nim, a zatem w prostej linii zmierzającej do osiągnięcia określonego wcześniej celu.

Rozpoczynając więc od obcojęzycznych tekstów, orientujemy się wokół substytutów i na końcu otrzymujemy tłumaczoną transpozycję słowa [13, 61; 15, 140; 17, 266–267]. Jeśli wewnątrz danego języka dla tego samego znaczenia zamiast pewnej stałej jednostki kodowej mogą być użyte inne jednostki kodowe o dowolnej kombinacji, to taka sama zasada obowiązuje wobec relacji-treści-formy w stosunku do dwóch języków związanych przekładem. W charakterystyce

ogólnej wewnątrzliterackiej recepcji generują się dwie linie rozwoju: a) wewnątrzjęzykowe lub wewnątrzliterackie zależności i b) literackie tłumaczenia. One to wpływają na przebieg komunikacji wewnątrz pewnej konkretnej substytucji np. wybór na przekład określonych dzieł oryginalnych odpowiedniej literatury narodowej itp. Zobrazować to można licznymi przykładami z różnych obszarów kulturowych.

Przekład w procesie historycznym jest w pierwszym rzędzie świadomym zamierzeniem tłumacza, aktem zależności międzyjęzykowej lub międzyliteralnej i trzeba go postrzegać jako bardzo ważny czynnik, jako «realizator» (D. Durišin) przeważnie funkcjonalnego źródła (R. Imgarten, W. Koptilow).

Wskutek tego to na planie pierwszym pojawia się skala zależności w stosunku do języka oryginału, a z drugiej strony wobec języka docelowego tj. stosunku zależności między wysyłanymi a odbieranymi zjawiskami systemu przekładu. «Tłumaczenia obcojęzycznych dzieł czy to literackich, czy naukowych dają szerokim warstwom społecznym możliwość zapoznania się z dziełami i pracami ludzkiego ducha, które w innych krajach w różnych czasach przyczyniają się do rozwoju kształcenia i podniesienia ogólnego poziomu kulturalnego a także stanowią ważny czynnik każdego narodu», – jak dowodzi Iwan Franko (1856 – 1916), wielki autorytet w teorii tłumaczenia.

Ostatnie twierdzenie odnosi się nie tylko do roli i znaczenia przekładu w międzynarodowym procesie komunikacji, ale też do wobec docelowego przedstawienia tak zwanych realiów z zakresu języka oryginalnego. Głównie ma ono jednak zastosowanie wobec każdego rozwiązania nie wprost między językiem oryginalnym a językiem docelowym. Inną możliwość daje rozwinięcie znaczenia już istniejących znaków języka docelowego, przy czym należy tu uwzględnić metaforyczne użycie treści. Zastosowanie owych środków zakłada jednakże nowe lub dodatkowe znaczenie, które dostatecznie wyraźnie wyjawia się z kontekstu, tak długo, jak nowe znaczenie staje się stałą częścią składową wartości odpowiedniej formy językowej w systemie języka docelowego [14, 351].

Stąd te liczne możliwości przekładu tekstu według teorii komunikacji języka obcego. W aspekcie teoretycznym ów intencjonalny stan rzeczy nie jest bynajmniej łatwy i trudno go rozwiązać w zakresie znajomości spraw, o które w tym przypadku chodzi. Problem odpowiedniego odzwierciedlenia założeń systemu zabezpieczenia informacyjnego oraz komunikacyjnego na poziomie tłumaczenia w procesie nauczania języka obcego przedstawia jego wieloaspektowy charakter, w którym o złożoności sztuki wiernego tłumaczenia adekwatnej interpretacji tekstu decyduje wielkość jego dominanty. Z tego punktu widzenia ważna jest wiedza o różnych osobliwościach oraz możliwościach przekładu tekstu dotyczącego języka wyjściowego (oryginału) i języka tzw. tranzytowego, czyli języka docelowego [16, 204].

Zainteresowanie działalnością translatoryczną jako niezbędnego elementu życia zawodowego współczesnych specjalistów komunikacji międzykulturowej nadaje znaczenia pytaniu zmienności metod nauczania tłumaczeniu w szkołach wyższych. Metodyka nauczania tłumaczeniu pisemnemu z języka obcego na język ojczysty jest skuteczną, jeśli wziąć pod uwagę: a) osobliwości bilingwizmu subordynatywnego, b) związki interdyscyplinarne; c) językowe i społeczno-kulturowe trudności przekładu tekstów z języka obcego na język ojczysty.

W praktyce uczenia się języka obcego wyróżnia się dwie fazy: a) poszukiwanie informacji (znaczenia) słów (wyrazów, zdań, zwrotów) obcojęzycznych i odkrywania znaczenia (tłumaczenia, interpretacji) znaczeniowo blisko brzmiących języka celu; b) strategia rozumienia tekstu i jego docelowego opracowywania (np. referowanie, sporządzanie przeglądów, ocena tekstu ze względu na wartość zawartą w nim informacji). W związku z czym rozróżnia się szczególne, różnorodne cechy i elementy wzajemnie uzależnione, stymulujące nauczanie

myślenia w języku obcym i wykonywania określonych czynności podczas tłumaczenia przez tłumacza – np. ucznia.

Wnioski. Wybór adekwatnych środków wyrażania myśli w języku docelowym zależy przede wszystkim od odbiorcy kierującego systemem modelowania sensu czyli znaczenia treści i tekstu tak w języku oryginału, jak i w języku docelowym. Ma się rozumieć, że mowa tu nie tylko o budowaniu (według określonych zasad) obcojęzycznych modeli komunikowania z pomocą określonych treści, ale również i o poszukiwaniu znaczenia (semantyki) związków frazeologicznych chlub określonego standardu (brzmiącego w języku obcym) w zależności od kontekstu wyrażanej ustnie lub pisemnie myśli przynależnej właściwej działalności człowieka.

BIBLIOGRAFIA

1. Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій / Августин Волошин. – Ужгород, 1923. – 84 с.
2. Adorno T. Podsumowanie rozważań na temat przemysłu kulturowego / T. Adorno // Sztuka i sztuki. Wybór esejów. – Warszawa, 1990. – S. 11–19.
3. Balcerzan E. Literatura z literatury (Strategie tłumaczy) / E. Balcerzan. – Katowice : Śląsk, 1998. – 232 s.
4. Borowy W. Dawni teoretycy tłumaczeń / W. Borowy // O sztuce tłumaczenia. Praca zbiorowa pod red. M. Rusinka. – Wrocław, 1955. – S. 23–39.
5. Denek K. Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej / K. Denek. – Toruń : Adam Marszałek, 2000. – 196 s.
6. Denek K. O nowy kształt edukacji / K. Denek. – Toruń : Akapit, 1998. – 259 s.
7. Hochel B. Preklad ako komunikácia/ B. Hochel. – Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990. – 148 s.
8. Kade O. Kommunikationswissenschaftliche Probleme der Translation / O. Kade // Übersetzungswissenschaft. – Darmstadt, 1968. – S. 199–219.
9. Nazaruk B. Przekłady autorskie Ostapa Łapskiego. Uwagi o poetyce przekładu, / B. Nazaruk // Tłumaczenie. Rzemiesło i sztuka. Praca zbiorowa pod red. J. Snopka. – Warszawa, 1996. – S. 168–173.
10. Popovič A. Preklad a výraz / A. Popovič. – Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1968. – 250 s.
11. Reiss K. Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik : Kategorien und Kriterien für eine sachgerichte Beurteilung von Übersetzungen / K. Reiss. – München, 1971. – 124 S.
12. Rüdiger H. Goethes und Schillers Übertragungen antiker Dichtungen / Horst Rüdiger // H. Rüdiger. Goethe und Europa. – Berlin-New York, 1990. – S. 1–24.
13. Tokarz B. Wzorzec, podobieństwa, przypomnienie / B. Tokarz. – Katowice : Śląsk, 1998. – 163 s.
14. Zymomrya M. Czynniki recepcji tekstu na poziomie jego interpretacji w języku docelowym / M. Zymomrya, W. Żabczyński // Edukacja jutra. V Tatrzańskie Seminarium Naukowe. Redakcja: K. Denek, T. M. Zimny. – Częstochowa, 1999. – S. 345–354.
15. Zymomrya M. Deutschland und Ukraine. Durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen / M. Zymomrya. – Paris-Lemberg-Zwickau, 1999. – 156 S.
16. Zymomrya M. Możliwości przekładu tekstu według teorii komunikacji w procesie nauczania języka obcego / M. Zymomrya // Edukacja jutra. VI Tatrzańskie Seminarium Naukowe. Redakcja naukowa: K. Denek, T. M. Zimny. – Częstochowa, 2000. – S. 203–207.
17. Zymomrya M. System modelowania w procesie nauczania języka obcego / M. Zymomrya, W. Żabczyński // Oświata na wirażu. IV Tatrzańskie Seminarium Naukowe. Redakcja : K. Denek, T. M. Zimny. – Kielce, 1999. – S. 265–273.
18. Zymomrya M. Wymiary zmagania duchowych / M. Zymomrya, W. Usik, I. Zymomrya. – Koszalin : Intro-Druk, 2006. – 294 s.

Статтю подано до редакції 10.10.2014 р.